



The Holy See

II. JÁNOS PÁL PÁPA

LEVÉL A MŰVÉSZEKNEK

1999. április 4.

„Isten látott mindent, amit alkotott: nagyon jók voltak” (Ter 1,31)

A művész a Teremtő Isten képmása

1. Senki nem képes jobban megérezni valamit abból a pátoszból, mellyel Isten a teremtés kezdetén nézte kezének alkotásait, mint ti, Művészek, akik a Szépség alkotó mesterei vagytok. Ennek az érzésnek az utórezgése csillant föl számtalanszor a tekintetben, mellyel ti, bármely kor Művészei lebilincselve a hangok és szavak, színek és formák titokzatos hatalmától megcsodáljátok tehetségeitek alkotását, s ugyanakkor észlelitek benne a Teremtés titkát, melyben Isten, mindenek egyedüli Teremtője bizonyos módon részesít benneteket.

Ezért nem találok a Teremtés könyvéből idézetteknel megfelelőbb szavakat Hozzátok intézett levelem elejére, de erre indítanak régi tapasztalataim is, melyek nagyon meghatározóak voltak egész életemre nézve. Levelemmel szeretném folytatni az Egyház és a Művészek közötti termékeny párbeszéd útját, mely az Egyház kétezer éves története alatt soha nem szakadt meg és a harmadik évezred küszöbén még nagy jövő előtt áll.

Mi a különbség a Teremtő és művész között? Aki teremt, a létet ajándékozza, semmiből hoz elő valamit, ex nihilo sui et subiecti mondja a latin, s ez olyan tevékenység, amire egyedül a Mindenható képes. Ezzel szemben a művész már valami létezőt használ föl, aminek formát és jelentést ad. Ez az istenképmás ember sajátos tevékenysége. Mikor ugyanis a Szentírás elmondja, hogy Isten a férfit és a nőt „a maga képmására” megteremtette (vö. Ter 1,27), hozzáfűzi, hogy feladatul adta nekik a Föld feletti uralkodást (vö. Ter 1,28). A teremtés utolsó napja volt (vö. Ter 1,2831). Az előző napokon Jahve megteremtette a mindenséget; ezzel meghatározta a kozmikus fejlődés ritmusát. Végül mint tervének legnemesebb gyümölcsét megteremtette az embert. Hatalma alá vetette az egész látható világot mint beláthatatlan területet, ahol az embernek ki kell bontakoztatnia találékonyságát.

Valójában ugyanis olyan párbeszédéről van szó, melyre nemcsak a történelmi körülmények és gyakorlati megfontolások készítetnek, hanem mely lényege szerint egyaránt gyökerezik mind a vallási tapasztalatba, mind a művészi alkotásba. A Biblia első fejezetei Istent úgy is elének állítják, mint az alkotó ember mintaképet: Istennek mint Teremtőnek képe tükröződik a művészen. E kapcsolatot nagyon szemléletesen fejezi ki a lengyel nyelv, amikor szinte azonos szavak jelentik a Teremtőt és a művészt: Stwórca és twórca.

Isten tehát létbe hívta az embert és feladatul adta neki, hogy művész legyen. A művészi alkotásban bizonyul leginkább Isten képmásának az ember. Feladatát elsősorban azáltal valósítja meg, hogy saját emberségének csodálatos anyagát formálja, továbbá a körülötte lévő világot is alkotó módon uralja. Az isteni Művész szeretettel közeledik a művész ember felé, s ad neki egy szikrát isteni bölcsességéből, amikor arra hívja, hogy legyen részese teremtő erejének.

Természetesen csak részesedésről van szó, mely nem szünteti meg a Teremtőt és a teremtmény végtelen különbségét, ahogy ezt Nicolaus Cusanus bíboros hangsúlyozta: „A művészi alkotás, amit a szerencsés lélek létrehoz, nem az a művészet, ami maga Isten, hanem csak közlés és részesedés belőle” [1]

Ezért minél inkább tudatában van egy művész adottságainak, annál inkább érzi a készítetést, hogy önmagára és az egész teremtésre szemlélődve, s egyre elmélyültebben tekintsen, és Istent dicsérő himnusz fakadjon föl a szívéből. Csak így foghatja föl önmagát, hivatását és küldetését teljes mélységében.

A művész különleges hivatása

2. Nem mindenki hivatott arra, hogy a szó szoros értelmében művész legyen. A Teremtés könyvének kijelentése szerint azonban minden ember megkapta a feladatot, hogy saját életének mestere legyen: életéből mesterművet, műalkotást kell létrehoznia.

Fontos kiemelnünk az emberi tevékenység két oldala közötti különbséget és összefüggést. A különbség szembeötlő. Az egyik oldal ugyanis az az adottság, melynek köszönhetően az ember olyan cselekedetek szerzője, melyekért erkölcsileg felelős. A másik oldal az az adottság, melynek alapján művész az ember, azaz tud a művészet szabályai szerint, annak előírásait követve alkotni. [2]

Ezért képes a művész alkotásokat létrehozni, de ezek önmagukban még semmit sem mondanak erkölcsiségéről. Most ugyanis nem arról van szó, hogy önmagát és személyiségét alakítja, hanem alkotóképességét használja és az értelmében elgondolt terveinek ad esztétikai formát.

De annak ellenére, hogy az erkölcsi és művészi adottság között lényeges különbség van, nem kevésbé fontos a két adottság összefüggése. Kölcsönösen és nagyon mélyen föltételezik egymást. A művész ugyanis alkotás közben önmagát fejezi ki, amennyiben műve saját létének személyének és létmódjának sajátos tükröződése. A történelem számtalan példát szolgáltat erre. Amikor ugyanis a művész létrehoz egy mesterművet, nemcsak alkotását hozza létre, hanem

művével leleplezi saját személyiségét is. Saját lelki fejlődésének talál új dimenziót és sajátos kifejezési formát. Alkotása által szól másokhoz és kommunikál velük. Ezért a művészet története nemcsak műalkotások, hanem emberek története is. A művek alkotóikról beszélnek, legbensőbb titkaikról szólnak és föltárják azt az igazi szolgálatot, amit a művész a művelődéstörténetnek tett.

A művész hivatása a szépség szolgálatára

3. Az ismert lengyel költő, Cyprian Norwid írja: „A szépség azért van, hogy alkotásra lelkesítsen és a mű megszülessen.” [3]

Ha a művészetről van szó, a szépség témája kikerülhetetlen. Már utaltam rá, amikor Istennek a teremtésében tetszését lelő tekintetéről szóltam. Megállapítván, hogy minden, amit alkotott, jó, Isten azt is látta, hogy teremtése szép. [4] A jó és a szép viszonya további megfontolásra készítet. A szépség ugyanis a jó látható megjelenése, mint ahogy a jó a szépség metafizikai előfeltétele. A görögök helyesen értették ezt, és a két fogalom összeolvasztásával alkották meg a „kalokagathía” kifejezést, ami annyit jelent mint `a szépjó'. Platón ezt írja róla: „A jó hatalma kiárad a szép természetébe”. [5]

Az ember élete folyamán kiépíti a kapcsolatát a léttel, az igazsággal és a jóval. A művésznek egészen sajátos kapcsolata van a szépséggel. Nagyon találó, amikor azt mondjuk, hogy a szépség nem más, mint a Teremtőtől a művészi tehetség felé elhangzó fölszólítás. S kétségtelen, hogy ez a képesség is talentum, melynek az evangéliumi példázat logikája szerint (vö. Mt 25,1430) kamatoznia kell.

Ezzel lényeges ponthoz értünk. Aki érzi magában a művészi költői, írói, festői, építész, muzsik, színészi hivatás szikráját, egyúttal a felelősséget is érzi, hogy e talentumot nem lehet elásni, hanem ki kell bontakoztatni a felebarátok, az egész emberiség javára.

A művész és a közjó

4. A társadalomnak a művészekre éppúgy szüksége van, mint tudósokra, technikusokra, munkásokra, szakemberekre, hitvallókra, tanítókra, apákra és anyákra. Mindezeknek a művészet azon magasrendű formájával kell szolgálniuk az egyén növekedését és a társadalom fejlődését, ami a nevelés művészete. Ezen belül a művészeknek minden nép műveltségében megvan a maga helyük. Amennyiben valóban értékes és szép alkotásokat hoznak létre, nemcsak saját népük és az egész emberiség műveltségét gyarapítják, hanem kiemelkedő szolgálatot tesznek a közjónak is. Miközben ugyanis az egyes művészek különböző hivatása meghatározza sajátos tevékenységüket, utal a vállalandó feladatra, az elvégzendő kemény munkára és az elkerülhetetlen felelősségre. A művész, aki mindezeknek tudatában van, azt is tudja, hogy hiú dicsőségvágytól, népszerűség-hajhásztól és egyéni nyereségvágytól függetlenül kell alkotnia. Sajátos etikája, sőt lelkisége van a művészi szolgálatnak, mely a maga módján hozzájárul egy nép életéhez és újjászületéséhez. Épp erre látszik utalni Cyprian Norwid, amikor azt mondja: „A szépség azért van, hogy alkotásra lelkesítsen, és a mű megszülessen.”

A művészet a megtestesült Ige misztériuma előtt

5. Az Ószövetség Törvénye kifejezetten tiltja, hogy a láthatatlan és kimondhatatlan Istent „faragott vagy öntött képmással” (MTörv 27,15) ábrázolják, mert Isten felülmúl minden képi ábrázolást: „Én vagyok, aki vagyok” (Kiv 3,14). A megtestesülés titkában azonban Isten Fia személyesen láthatóvá tette magát: „Amikor elérkezett az idők teljessége, Isten elküldte a Fiát, aki asszonytól

született” (Gal 4,4). Isten Jézus Krisztusban emberré lett: ő az a középpont, akihez fordulni kell, „hogy az emberi létnek, a teremtett világnak és magának Istennek a titkát fel tudjuk fogni”. [6]

Istennek ezen alapvető kinyilatkoztatása mint misztérium bátorítás és kihívás a keresztények számára a művészi alkotások terén is. A szépség olyan kivirágzása fakadt belőle, mely éppen a megtestesülés misztériumából szívta föl éltető nedveit. Megtestesülése révén ugyanis Isten Fia az igazság és jóság egész evangéliumi gazdagságát beleszötte az emberi történelembe, s ezáltal a szépség új dimenzióit is föltárta: az evangéliumi üzenet csordultig van vele.

A Szentírás így „kimeríthetetlen kincstárrá” (Paul Claudel) és „képeskönyvvé” (Marc Chagall) lett, melyekből a keresztény kultúra és művészet merített. Még az Újszövetség fényében olvasott Ószövetségből is mérhetetlenül gazdag inspirációk fakadtak. A teremtés, bűnbeesés, a vízözön, a pátriárkák sora, a kivonulás Egyiptomból és az üdvtörténet sok más személyéről és epizódjáról szóló elbeszélések megmozgatták a festők, költők, muzsikuskok, dramaturgok és forgatókönyvírók fantáziáját. Hogy csak egy példát említsek: Jób a fájdalomnak égető és mindig aktuális problémájával újra meg újra fölkelti a filozófiai, irodalmi és művészi érdeklődést. És mit mondjak az Újszövetségről? A Szentírás szavai a születéstől a Golgotáig, a színeváltozástól a föltámadásig, a csodatévőtől a tanító Krisztusig, majd tovább azok az események, melyeket az Apostolok Cselekedetei mond el és János eszkatologikus szempontból szemlél, számtalanszor váltak képpé, zenévé és költeménnyé, melyek a művészet nyelvén mind a megtestesült Ige misztériumáról beszélnek.

A művelődéstörténetben mindez a hit és szépség egyik gazdag fejezete. Elsősorban a hívők merítenek belőle imádságaik és életük javára. A korábbi időkben, amikor még sok volt az írástudatlan ember, a bibliai képek egyenesen a hitet közvetítő katekézis jellegével bírtak. [7] De a Szentírás ihlette műalkotások mindenkinek, akár hívő, akár nem, annak a fölfoghatatlan misztériumnak a tükröződései, mely körülveszi a világot és benne lakik.

Termékeny kapcsolat az Evangélium és a művészet között

6. Minden művészi intuíció abból indul ki, amit az érzékek észlelnek, és arra törekszik, hogy átlátva a valóságot értelmezze a benne rejlő misztériumot. Az intuíció az emberi lélek mélyéből fakad, onnan, ahol a törekvés, hogy értelmet adjon a létének, találkozik a szépségnek és a dolgok egységének észlelésével. Minden művész közös tapasztalata az áthidalhatatlan különbség a mégannyira sikerült mű és a szépség mindent fölülmúló tökéletessége között, amit az alkotó tevékenység csúcspontján megpillantottak: mindaz, amit festményben, szoborban vagy bármi alkotásban kifejezhettek, csak árnyéka annak a ragyogásnak, ami lelki szemeik előtt néhány pillanatra fölvillant. A hívő nem csodálkozik ezen: tudja, hogy néhány pillanatra beletekinthetett a fényesség azon mélységébe, melynek ősforrása Isten. Kell-e csodálkoznunk rajta, ha a szellem oly elfogódott lesz, hogy csak dadogva tudja kifejezni magát? Leginkább a művész kész arra, hogy beismerje korlátait és magáévá tegye Pál apostol szavait, aki szerint: „Isten nem kézzel épített templomokban lakik... Ezért nem szabad azt gondolnunk, hogy az istenség aranyhoz, ezüsthöz, kőhöz vagy a művészet, az emberi elme valamilyen alkotásához hasonló.” (ApCsel 17,24. 29) Ha már a dolgok belső valósága áthatolhatatlan az emberi képességek számára, mennyivel inkább megközelíthetetlen Isten a maga kifürkészhetetlen misztériumának mélységében!

Más természetű a hitbeli megismerés: személyes találkozást tételez föl Istennel Jézus Krisztusban. De ez a megismerés is meríthet hasznot a művészi intuícióból. Nagyon gazdag példák a hitben magasba emelkedő esztétikai szemlélődésre Beato Angelico képei. Ugyancsak sokatmondó az az eksztatikus dicsőítés, melyet Assisi Szent Ferenc, miután a Verna hegyen megkapta a stigmákat, egy pergamendarabkára kétszer is leírt: „Te vagy a Szépség... Te vagy a Szépség!” [8] Szent Bonaventura így magyarázza: „Ő a szép dolgokban mindig a Legszebbet szemlélte, s miközben követte a teremtményekben látható nyomokat, mindig a Szeretettet kutatta”. [9]

Hasonló megközelítés látható a keleti egyház lelkiségében, ahol Krisztust „a Legszebbnek, minden halandónál Szebbnek” nevezik. [10] Nagy Szent Makariosz így magyarázza a Föltámadott megdicsőítő és szabadító szépségét: „A lélek, akit megvilágosít Krisztus arcának elmondhatatlan szépsége és ragyogó dicsősége, betelik a Szentlélekkel..., egészen szemmé, egészen fénné, egészen arccá válik.” [11]

Minden igazi művészet a maga sajátos módján az ember és a világ legmélyebb valóságát közelíti meg. Ezért nagyon értékes utat jelentenek a hit horizontján is, ahol az emberi lét és történelem megtalálja teljes jelentését. Épp ezért kellett az igazság teljességének ahogy az Evangéliumokban megmutatkozik a művészek érdeklődését kezdettől fogva fölkeltenie, hiszen ők természetüknél fogva fogékonyak mindarra, ami a valóság belső szépségét kinyilvánítja.

A kezdetek

7. A kereszténység kezdetben azzal a művészettel találkozott, mely a klasszikus világ érett gyümölcse volt, annak esztétikai törvényeit fejezte ki és értékeit adta tovább. A hit a keresztényektől a művészet területén éppúgy megkívánta a megkülönböztetést, mint az élet és a gondolkodás kérdéseiben, s e különbségtétel tiltotta az automatikus átvételt. A keresztény ihletésű művészet ezért szinte észrevétlenül kezdődött, szorosán kapcsolódva a hívők igényéhez olyan jelek kialakítására, melyekkel a Szentírás alapján a hit titkait ki tudták fejezni, és olyan szimbólumgyűjtemény megalkotására, mellyel főleg az üldözések nehéz időszakaiban fel tudták ismertetni magukat és igazoltatni tudták egymást. Ki ne emlékeznék azokra a szimbólumokra, melyek egyúttal a festészet és szobrászat első emlékei is lettek? A hal, a kenyér, a pásztor misztériumokra emlékeztettek, s szinte észrevétlenül egy új művészet alapjai lettek.

Amikor Nagy Konstantin engedélye lehetővé tette a keresztényeknek a szabad megnyilvánulást, a művészet a hitvallás kedvelt formája lett. Az első virágkor a hatalmas bazilikák építésével kezdődött, melyeknél felhasználták az ókori pogányság építészeti ismereteit, de illesztették az új kultusz követelményeihez. Hogyne említenénk legalább a régi Szent Péter- és a Lateráni bazilikát, melyeket maga Nagy Konstantin építtetett! Vagy a pompás bizánci művészet példájaként a Jusztinianosz császár által Konstantinápolyban épített Hagia Szofiát!

Miközben az építészet megalkotta a szakrális teret, az igény, hogy a misztériumot az egyszerű emberek számára is megközelíthetővé tegyék, lassanként a festészet és szobrászat alkalmazásához vezetett. Ugyanakkor megtörténtek az első szónoki és zenei próbálkozások. Szent Ágoston sok kérdés között a muzsikáról is írt. Hilarius, Ambrus, Prudentius, Szír Efrém, Nazianszoszi Gergely, Nolai Paulinus hogy csak néhányat említsünk a keresztény költészet első

mesterei, mely nemcsak teológiai, hanem irodalmi szempontból is nagy értéket képvisel. Ars poeticájuk alkalmazta a klasszikusoktól átvett formákat, de életerejét az Evangéliumokból merítette, ahogy Nola Szent Paulinus találóan mondja: „A mi művészetünk az egy hit, és a mi muzsikánk Krisztus”. [12] Valamivel később Nagy Szent Gergely a maga Antifonáriumával megteremtette a föltételét egy olyan eredeti egyházi zene szerves fejlődésének, amit róla neveztek el gregoriánnak. A gregorián ének ihletett dallamaival a következő századokban a szent misztériumok liturgikus ünneplésekor az Egyház hitének sajátos kifejezője lett. Így kapcsolódott a szép az igazhoz, hogy a lelkeket a művészet az érzékelhető világból magával ragadja az örökkévalóba.

Ezen az úton természetesen voltak nehezebb szakaszok is. A keresztény misztériumok ábrázolásának kérdése körül elkeseredett vita folyt az ókorban, s mint képvita vonult be a történelembe. A hívők jámborságában már meghonosodott képtisztelet erőszakos tiltakozás célpontjává lett. A 787-ben tartott Niceai zsinat, mely a képek használata és tisztelete mellett döntött nemcsak a hívők, hanem az általános műveltség szempontjából is történelmi esemény volt. A döntő érv, amire a püspökök hivatkoztak, a Megtestesülés misztériuma volt: ha Isten Fia belépett a látható valóságok világába, amikor embersége által hidat vert a látható és a láthatatlan világ közé, analóg módon föltételezhetjük, hogy a misztérium ábrázolása a jel logikája szerint tudniillik hogy érzékelhető utalás a misztériumra alkalmazható. A képet nem önmagáért tiszteljük, hanem mindig a tárgyra utal, amit ábrázol. [13]

A középkor

8. A következő századok a keresztény művészet nagyszerű kibontakozásának voltak tanúi. Keleten tovább virágzott a pontos teológiai és esztétikai szabályokhoz igazodó ikonfestészet, abban a meggyőződésben, hogy az ikonok olyanok, mint a szentségek: a szentségek analógiájára a Megtestesülés valamelyik szempontját jelenítik meg. Ezért egy ikon szépségét elsősorban templomon belül láthatjuk, ahol félárnyékban mécsesek sokasága kelt különös fényhatásokat. Pavel Florenszkij így ír erről: „Az arany, mely a szórt nappali világosságnál idegen, súlyos és semmitmondó, egy mécses vagy gyertya fényénél megelevenedik, ahogy milliányi sugár hol itt, hol ott fölszikkázik és megsejtetik a mennyet betöltő, földöntúli fényt.” [14]

Nyugaton a művészek a koruk kulturális környezetében általános fölfogástól is függően a legkülönbözőbb nézőpontokból indultak el. Az évszázadok alatt fölhalmozódott műkincsek között egész sor nagyszerű ihletésű szakrális műalkotás is van, melyek a mai szemlélőt is csodálattal töltik el. Első helyen állnak a nagyszerű templomépületek, melyekben a célszerűségnek mindig találkozni kellett a művészi tehetséggel, s ez utóbbi engedi, hogy a szépérv és a misztérium intuíciója ihlesse meg. Ebből születtek a művészettörténetből jól ismert építészeti stílusok. A román stílus zömök egyszerűsége, ahogy a katedrálisokban és kolostorépületekben testet öltött, lassanként átalakul a gótika nyúlánk, légies vonalaivá és pompás díszévé. Ezekben a formákban nemcsak egy-egy művész génusza, hanem egy nép lelke is megmutatkozott. A fény és árnyék játékaiban, a hol erőteljes, hol könnyed formákban nyilván építészeti megfontolások mutatkoznak, de része van bennünk az istenélménynek, a félelmetes és mégis vonzó misztérium megtapasztalásának is. Hogyan foglalhatnánk össze néhány utalással a keresztény középkor

évszázadai művészetének teremtő erejét és változatos megnyilvánulásait? Igaz, emberi korlátok között, de az egész műveltséget átítatta az Evangélium, s ahol a teológiai gondolkodás Szent Tamás Summáját hozta létre, ott az egyházi művészet az anyagot alkalmassá munkálta a misztérium imadására, miközben egy csodálatos költő, Dante Alighieri megírhatta „a szent eposzt, mely eget és földet magában foglal”, [15] s melyet ő maga Divina Commediának, Isteni színjátéknak nevezett.

Humanizmus és reneszánsz

9. Az a termékeny légkör, melyből a humanizmus és a reneszánsz rendkívüli művészi virágzása fakadt, jelentős hatással volt e kor vallásos témákkal foglalkozó művészeire is. Természetesen az ihletés éppúgy sokféle, mint amennyi a stílusuk, legalábbis a legnagyobbak stílusa. De nem az én feladatom arról beszélni, amit ti, Művészek sokkal jobban ismertek. Amikor ebből az Apostoli Palotából írok nektek, mely a műkincseknek is egyedülálló kincsháza a világon, inkább a legnagyobb művészek hangja szeretnék lenni, akik itt gyakran adták zseniális, mély lelkeséggel áthatott tehetségük legjavát. Michelangelo szól innen hozzátok, aki a Sixtusi kápolnában bemutatta a világ misztériumát és drámáját a teremtéstől az utolsó ítéletig azáltal, hogy az Atyaistent, az ítélő Krisztust és a történelem kezdetétől a céljáig tartó fáradságos utat megjáró embert ábrázolta. Raffaello finomlelkű és érzékeny géniusza szól hozzátok, aki sok festményén, de különösen a Signatura stanzájában látható Disputáján a Szentháromság misztériumának kinyilatkoztatására utal, aki az Eucharishtiában az ember útitársa lett; ezzel rávilágít az emberi gondolkodás kérdéseire és elvárásaira is. Innen, az Apostolfejedelemnek szentelt bazilikából, a kolonnádoktól, melyek kitért karokként indulnak a bazilikától, s mintha át akarnák ölelni az emberiséget, szól hozzátok hogy csak a legnagyobbakat említem Bramante, Bernini, Borromini, Maderno, akik térben jelenítették meg a misztériumot, mely az Egyházat katolikus, emberséges közösséggé, minden istenkereső ember Anyjává és útitársává teszi.

E rendkívüli együttesben, melyben az Egyház múlhatatlan esztétikai és vallási értékek magasságába emelkedett, a szakrális művészet is egyedülálló kifejezőerőt nyert. A humanizmus és a reneszánsz és az őket követő művelődési és tudományos irányzatok hatására egyre nagyobb érdeklődéssel fordult az ember, a világ és a történelmi valóság felé. Ez az érdeklődés önmagában nem jelent veszedelmet a keresztény hit számára, melynek középpontjában a megtestesülés misztériuma s ezzel az ember Istentől kapott fölmagasztalása áll. Erről tanúskodnak a fentebb említett legnagyobb művészek. Elég csak arra gondolnunk, milyen szépen ábrázolta képein és szobrain Michelangelo az emberi testet. [16]

Az utolsó évszázadok új szellemi légkörében, melyben a társadalmak egy része látszólag közömbössé vált a hit iránt, nem halt ki a vallásos művészet. E megállapítás még nagyobb súlyt kap, ha a képzőművészetekről áttérünk annak a nagyszerű fejlődésnek a szemlélésére, mely ugyanebben az időszakban az egyházi zenében ment végbe. Abban a zenében, amit kifejezetten liturgikus használatra vagy csak vallásos témára komponáltak. A sok, teljesen a szent zenének élő muzsikussal mellett akik közül legalább Pier Luigi da Palestrina, Claudio Monteverdi és Tomás Luis de Victoria említendő nagyszerű, ihletetten vallásos művekkel ajándékozta meg az emberiséget sok nagy zeneszerző Händeltől Bachig, Mozarttól Schubertig, Beethoventől Berliozig, Lisztől Verdiig.

Úton egy új párbeszéd felé

10. Természetesen tagadhatatlan, hogy a modern korban e keresztény humanizmus mellett, mely változatlanul megnyilvánul a műveltségben és a művészetben, egyre erősebben mutatkozik a humanizmusnak az a formája is, melyet az Istentől való távolság, sőt a vele való

szembehelyezkedés jellemez. E légkör olykor legalábbis abban az értelemben, hogy sok művész kevésbé érdeklődik vallásos témák iránt bizonyos távolságot alakított ki a művészet és a hit világa között.

Ti azonban tudjátok, hogy az Egyház változatlanul nagyra becsüli a művészet értékeit. A művészet ugyanis, ha igazi, a sajátosan vallásos kifejezési formákon túl is belsőleg közel van a hit világához, annyira, hogy olyan időszakokban, amikor a műveltség kifejezetten elfordul az Egyháztól, a művészet hidat képez a vallásos élményekhez. A szép keresése, ami a képességeket meghaladó tehetség gyümölcse, természete szerint utalás a misztériumra. Még ha a lélek legsötétebb mélységeiben vagy a rossz legszörnyűbb rétegeiben jár is, a művész a megváltás egyetemes vágynak ad hangot.

Érthető tehát, miért ragaszkodik az Egyház különösen is a művészekkel folytatott dialógushoz, s miért kívánja, hogy napjainkban új szövetség jöjjön létre a művészekkel, ahogy ezt tiszteletreméltó Elődöm, VI. Pál pápa megindítóan fejezte ki beszédében 1964. május 7-én, amikor a Sixtusi kápolnában találkozott a művészekkel. [17] A szépség új megjelenését reméli korunk számára az Egyház ettől az együttműködéstől, és megfelelő választ vár a keresztény közösség igényeire.

A II. Vatikáni Zsinat szellemében

11. A II. Vatikáni Zsinat lerakta az alapokat az Egyház és a műveltség kapcsolatának megújításához, közvetlen következményekkel a művészet világára nézve is.

E kapcsolat a barátság, a nyitottság és a dialógus jegyében áll. A zsinati atyák a *Gaudium et spes*ben kiemelték az irodalom és a művészet nagy jelentőségét az emberi életben: „Arra törekszenek ugyanis, hogy kifürkésszék, milyen az ember, mik a problémái, és mit tapasztal, amikor megismeri és tökéletesíteni akarja önmagát és a világot. Igyekeznek föltárni az ember helyzetét a történelemben és a világmindenségben, szemléltetik nyomorúságát és örömeit, kapcsolatait és erőit, sőt megálmodják a boldogabb emberi világot is.” [18]

Erre alapozva a Zsinat bezárásakor az atyák üdvözlétet és felhívást intéztek a művészekhez: „A világnak, melyben élünk, szüksége van a szépségre, hogy kétségbeesésbe ne sodródjék. A szépség, éppúgy mint az igazság, örömet olt az emberi szívbe, és drága gyümölcs, mely ellenáll a mulandóságnak, nemzedékeket köt össze és kapcsolatot teremt a csodálatban.” [19] A szépség iránti tisztelet szellemében emlékeztetett a *Sacrosanctum Concilium* kezdetű liturgikus konstitúció az Egyház és a művészet hagyományos barátságára. Amikor a konstitúció a szakrális művészetéről úgy beszél, mint a vallásos művészet legmagasabb formájáról, még attól sem riad vissza, hogy a művészek tevékenységét nemes szolgálatnak mondja, amennyiben alkalmasak arra, hogy Isten végtelen szépségét tükrözzék és az emberek lelkét Reá irányítsák. [20]

Szintén a művészeknek köszönhető, hogy „az istenismeret világosabbá és az evangéliumi üzenet az emberi szellem számára hozzáférhetőbbé válik”. [21] A mondottak fényében nem meglepő Marie Dominique Chenu páter kijelentése, aki szerint még a teológiatörténész is tökéletlen munkát végezne, ha nem szentelne kellő figyelmet az irodalmi és képzőművészeti alkotásoknak; a maguk módján ugyanis nem egyszerűen illusztrációk, hanem a teológiának valóságos „forráshelyei” (*loci theologici*). [22]

Az Egyháznak szüksége van a művészetre

12. A Krisztustól rábízott üzenet továbbadásához a Egyháznak szüksége van a művészetre. Az Egyháznak ugyanis a szellemi, a láthatatlan valóságot, Isten világát kell fölfoghatóvá, sőt, amennyire csak lehet, vonzóvá tennie. Tehát az önmagában kimondhatatlant kell érthető formába öntenie. A művészetnek megvan a képessége, hogy az üzenet egyik vagy másik szempontját kiragadja, és olyan színekbe, formákba, hangokba öltöztesse, amelyek megfelelnek a szemlélő vagy hallgató intuíciójának. S ez úgy történik, hogy nem sérül az üzenet transzcendens tartalma, sem misztérium jellege nem vesz el.

Az Egyháznak különösen olyan emberekre van szüksége, akik mindezt irodalmi és képzőművészeti szinten meg tudják valósítani azáltal, hogy a képek és azok szimbolikus jelentésének végtelen lehetőségeivel dolgoznak. Maga Krisztus az isteni tervnek megfelelően, hogy a megtestesülésben a láthatatlan Isten képe legyen igehirdetésében nagyon gyakran használt képeket.

Ugyanígy van szüksége az Egyháznak a muzikusokra. Az évszázadok során mily sok egyházi kompozíciót írtak olyan emberek, akiket mélységesen eltöltött a misztérium tisztelete!

Megszámlálhatatlan a hívők sokasága, akik hitüket olyan dallamokkal táplálták, melyek hívő szívből fakadtak és a liturgia részei lettek, vagy alkalmas segítséget nyújtanak a liturgia méltó végzéséhez. Az énekekben a hit túlradó örömmé, szeretetté és a szabadító Isten bizalomteljes várakozásává válik.

Az Egyháznak szüksége van építészekre, mert szüksége van olyan terekre, ahol a keresztény nép összegyűlhet és megünnepelheti az üdvösség misztériumait. A világháború pusztításai és a nagyvárosok terjeszkedése után egy új építésznemzedék megkísérelt megfelelni a keresztény istentisztelet követelményeinek és bizonyította annak az indításnak erejét, amellyel a vallásosság korunk építészeti adottságaival szemben is rendelkezik. Nem ritkák ugyanis az olyan templomok, melyek az imádság helyei, ugyanakkor valóban művészeti alkotások.

Szüksége van-e a művészetnek az Egyházra?

13. Az Egyház tehát rászorul a művészetre. De elmondható-e, hogy a művészetnek is szüksége van az Egyházra? A kérdés provokatívnak tűnhet. Valójában azonban, ha helyesen értjük, megvan a maga jogos és mély megalapozása. A művész mindig a dolgok rejtett értelmét kutatja; kínzó gondja, hogy sikerül-e a kimondhatatlan világát kifejeznie. Nem látjuk-e, hogy az indításoknak micsoda forrásvidéke lehet számára az a lelki birodalom, amit a vallás jelent? A vallásban nem a legfontosabb személyes kérdések tételnek-e föl, s nem a végső, egzisztenciális válaszokat keresik-e?

A vallási kérdés valójában minden kor művészeinek legtöbbször feldolgozott témái közé tartozik. Az Egyház mindig kreatív képességükre hivatkozott, hogy az Evangélium üzenetét és annak a keresztény közösségben történő konkrét alkalmazását jelenítsék meg. Az együttműködés mindig a kölcsönös gazdagítás forrása volt. Haszna volt belőle az ember megértésének, hiteles képének és igazságának. Napvilágra került a művészet és a keresztény kinyilatkoztatás közti különleges kapcsolat is. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy a zseniális emberi szellem más vallásokban nem talált indító benyomásokat. Gondoljunk csak az ókori, főleg a görög és római művészetre és a legrégebb keleti kultúrák mindmáig virágzó művészetére. Mégis igaz, hogy a kereszténység, Isten Igéje megtestesülésének központi dogmája következtében olyan horizontot nyit a

művésznek, mely tele van inspiráló mozzanatokkal. Micsoda elszegényedést jelentene a művészet számára az Evangélium kimeríthetetlen folyamának kiszáradása!

Felhívás a művészekhez

14. Levelemmel hozzátok fordulok, az egész világ Művészeihez, hogy kifejezzem megbecsülésemet és hozzájáruljak a művészet és az Egyház közötti még termékenyebb együttműködéshez. Meghívlak benneteket, hogy fedezzétek föl újra a szellemi és vallási dimenzió azon mélységeit, melyek a művészetet legnemesebb kifejezési formáiban mindig jellemezték. Ebben a távlatban szólok hozzátok, az írott és mondott szó művészei, a színház és muzsika művészei, a képzőművészet és a kommunikáció modern eszközeinek művészei. Főként hozzátok, keresztény művészekhez fordulok: egyenként szeretnék emlékeztetni arra, hogy az Evangélium és a művészet között kezdettől fennálló kapcsolat a funkcionális követelményeken túl magában foglalja a kihívást, hogy kreatív intuícióval hatoljatok be az emberré lett Isten misztériumába és ugyanakkor az ember misztériumába is.

Bizonyos értelemben minden ember ismeretlen önmaga számára. Jézus Krisztus nemcsak Istent nyilatkoztatja ki, hanem „teljesen föltárja az embert is az embernek”. [23] Krisztusban Isten megengesztelődött a világgal. Minden hívő arra hivatott, hogy erről tanúságot tegyen; de azok a nők és férfiak, akik a művészetnek szentelték magukat, tartoznak azzal, hogy zseniális tehetségükkel elmondják: Krisztusban meg van váltva a világ, az ember, az emberi test, és meg lesz váltva az egész teremtés, mely, ahogy Szent Pál írja: „sóvárogva várja Isten fiainak kinyilvánulását” (Róm 8,19). Várja Isten fiainak kinyilvánulását a művészet által és a művészetben is. Ez a ti feladatotok. A műalkotásokkal való találkozástól várja minden kor emberisége a mai is a felvilágosítást, hogy milyen úton járjon és mi a rendeltetése.

Teremtő Lélek és művészi inspiráció

15. Az Egyházban gyakran hallani a Szentlelket hívó szót: „Veni, Creator Spiritus”, Teremtő Lélek, jöjj közénk, híveid szívét látogasd, töltsd malasztal a lelkeket, kiket hatalmad alkotott! [24] Már a Teremtés könyve szól a Szentlélekről, a „Lélekről” (ruah): „A Föld puszta volt és üres, sötétség borította a mélységeket és Isten lelke lebegett a vizek fölött” (1,2). Milyen szoros hasonlóság van a Lélek, a lehelet, a belé lehel és az inspiráció között! A Szentlélek a világmindenség titokzatos Művésze. Kitekintve a harmadik évezredre kívánom minden Művésznek, hogy nyerje el gazdagon annak a teremtő inspirációnak ajándékát, amelyből minden igazi műalkotás származik.

Kedves Művészek, jól tudjátok: igen sok belső és külső indítás van, ami inspirálhatja tehetségteket. De minden igazi inspiráció hordoz valamit abból a leheletből, amellyel a Teremtő Lélek kezdettől áthatja a teremtés művét. Miközben ébren ügyel a mindenséget vezérlő titokzatos törvényekre, a Teremtő Lélek isteni lehelete találkozik az emberi szellemmel és ösztökéli ennek teremtő adottságait. A jót és szépet összekapcsoló, belső megvilágosítással érinti az emberi szellemet és fölébreszti benne az ész és szív erőit, s közben képessé teszi, hogy elgondolása támadjon és azt műalkotásban meg is jelenítse. Analóg módon, de joggal beszélünk kegyelmi pillanatokról, mert az embernek lehetősége nyílik arra, hogy élménye támadjon a fölötte álló Abszolútumról.

A szabadító szépség

16. A harmadik évezred küszöbén kívánom mindnyájatoknak, kedves művészek, hogy különös

intenzitással nyerjétek el ezt a teremtő inspirációt. A szépséget, amit a következő nemzedékeknek továbbadtok, úgy ragadjátok meg, hogy csodálatot támasszon bennük! Az élet és az ember szent volta előtt, a világmindenség csodája előtt a csodálat az egyetlen méltó magatartás.

E csodálatból fakadhat az a lelkesedés, amiről Norwid költeménye beszél, akire levelem elején hivatkoztam. Ilyen lelkesedésre van szüksége a mai és a holnapi embereknek, hogy a horizonton már jelentkező döntő kihívásoknak megfelelhessenek és le tudják azokat győzni. E lelkesedésnek köszönhető, hogy az emberiség minden eltévelyedés után újra föl tud állni és vissza tud találni helyes útjára. Ebben az értelemben hangzott el mély intuitív meglátásból, hogy „a szépség fogja megmenteni a világot”. [25]

A szépség a misztérium titkos írása, utalás az örökkévalóra. Meghívás az élet élvezésére és a jövőről való álmodozásra. Ezért nem tud megnyugtatni végleg a teremtett dolgok szépsége és ébreszti föl azt a titokzatos vágyat Isten után, melyet a szépnek szenvedélyes szerelmese, Szent Ágoston feledhetetlen szavakba tudott foglalni: „Későn szerettelek meg, ó Szépség, örökké régi és örökké új, későn szerettelek meg!” [26]

Kívánom nektek, Művészek szerte a világon, hogy ösvényeitek vezessenek el a szépség azon óceánjához, ahol a csodálkozás megrészegült csodálattá és kimondhatatlan örömmé válik. Kívánom nektek, hogy a föltámadott Krisztus misztériuma, akiről az Egyház ezekben a napokban olyan örömmel elmélkedik, inspirálja munkátokat.

Kísérjen titeket a szentséges Szűz Mária, a Tota Pulchra, az 'Egészen Szép', akit a művészek annyiszor ábrázoltak, s kiről a nagy Dante a Paradicsom sugárkoszorújában ezt mondja: „És láttam e játéknak és daloknak tüzében olyan szépséget kacagni, hogy a szentek szemei fölragyogtak.” [27]

„A káoszból merül fel a szellem világa.” Adam Mickiewicznek a lengyel haza nagy szenvedésének idején leírt szavait [28] folytatva kívánom nektek: művészetetek legyen hozzájárulás az igazi szépség ábrázolásához, ami Isten Lelkének tükröződéseként változtassa át az anyagot és nyissa meg az emberek bensőjét az Örökkévaló érzékelésére.

Ezt kívánom nektek teljes szívemből.

A Vatikánból 1999. április 4-én, húsvét vasárnapján

II. János Pál pápa

Jegyzetek

[1] Dialogus de ludo globi, lib. II: Philosophisch-Theologische Schriften, Wien 1967, III, 332. o.

[2] Az erkölcsi erények főként az okosság, a „recta ratio agibilium” teszi képessé az embert arra, hogy az erkölcsi jó és rossz figyelembevételével helyesen cselekedjék. A művészetet viszont a filozófia „recta ratio factibilium”, a helyes alkotás szabályaként határozza meg.

- [3] Promethidion: Bogumil, V. 185186: Pisma wybrane, Warszawa 1968, vol. 2, 216. o.
- [4] Erőteljesen fejezi ki ezt a szempontot a Szentírás Hetvenes fordítása, amikor a héber tób, `jó' jelentésű szót a görög kalón, `szép' szóval adja vissza.
- [5] Philebos, 65 A.
- [6] Fides et ratio enciklika 80. AAS 91 (1999), 67
- [7] E pedagógiai elvet 599-ben Nagy Szent Gergely pápa találóan fogalmazta meg Serenus marsiliai püspöknek: „A festményeket azért visszük a templomokba, hogy az olvasni nem tudók legalább a falra tekintve lássák, amit a kódexekből kiolvasni képtelenek.” (Epistulae, IX, 209: CCL 140A, 1714).
- [8] Lodi di Dio altissimo, V. 7, 10. in: Fonti Francescane, n. 261, Padua 1982, 177. o.
- [9] Legenda maior, IX,1, in: Fonti Francescane, Nr. 1162, Padua 1982, 911. o.
- [10] Enkomia a nagyszombati utrenyében.
- [11] Homilie I, 2: PG 34, 451.
- [12] „At nobis ars una fides et musica Christus”: Carmen 20, 32: CSEL, 30, 144.
- [13] Vö. II. János Pál pápa: Duodecimum Saeculum apostoli levél (1987. dec. 4.), 89: AAS 80 (1988) 247249.
- [14] La prospettiva rovesciata ed altri scritti. Róma, 1984, 63.
- [15] Paradiso XXV,12.
- [16] Vö. II. János Pál pápa beszéde a Sixtusi kápolna Michalengelo-freskói restaurálásának befejezésekor bemutatott szentmisében 1994. ápr. 8-án: Insegnamenti 171 (1994), 899904.
- [17] Vö. AAS 56 (1964), 438444.
- [18] Nr. 62.
- [19] Üzenet a Művészeknek (1965. dec. 8.): AAS 58 (1966),13.
- [20] Vö. 122. p.
- [21] *Gaudium et spes*, 62.
- [22] La teologia nel XII secolo Milano, 1992. 9.o.
- [23] *Gaudium et spes*, 22.
- [24] Pünkösöd második vesperás himnusza. Babits Mihály ford.
- [25] Dosztojevszkij: A félkegyelmű, III. rész V. fej.
- [26] „Sero te amavi! Pulchritudo tam antiqua et tam nova, sero te amavi!”: Confessiones 10, 27, 38: CCL 27, 251.
- [27] Paradicsom XXXI, 134135. Babits ford.
- [28] Oda do mlodosci, 69: Wybór poezji, Wroclaw, 1986, 1. köt. 63. o.

Copyright © Dicastero per la Comunicazione - Libreria Editrice Vaticana